

stycke kan kopplas till den rörelse som kan synliggöras i aktionsforskningsprocessen.²⁸ Kampen och dynamiken förs inom och mellan de informella och sociala systemen (Eriksson 2001). I det följande redogörs för *normer* vilka kan ses som styrande i dessa system.

3.1.4 Normer

Med hjälp av begreppet *normer* får jag en möjlighet att undersöka vad som styr elevers sociala samvaro. Normer kan ses som ”ett samlingsbegrepp för utsagor om handlingar som är önskvärda (= rätt, plikt) eller icke önskvärda (= orätt, förbjudet)”, enligt Orlenius (2013b, s. 15). Normer kan förstås som etablerade mönster vilka brukar betraktas som normala och oftast är tagna för givna samt fungerar som riktlinjer för ett visst beteende (Kerr 1995; Terry & Hogg 2001; Orlenius & Bigsten 2013). I denna studie är utgångspunkten sociala normer, det vill säga beteenden i form av sociala konventioner som reglerar interaktionen inom en social grupp, i detta fall en skolklass. Dessa normer är baserade på värderingar och fungerar som handlingsaxiom, det vill säga en slags självklara och accepterade koder som styr den sociala samvaron. Normer kan också vara etiska, kulturella, estetiska etc. Men de kan även vara institutionella, dvs. kollektiva koder som präglar och styr handlingsutrymmet i exempelvis skolverksamhet.

Skolan är enligt Martinsson och Reimers (2008) en plats där normer görs, förändras, utmanas och befästs av dess olika aktörer, såväl lärare som elever och andra. Normsskapandet pågår ständigt och elevers och lärares föreställningar om vad som är normalt eller ej bryts mot varandra, inte sällan på oförutsägbara sätt. Skolan har ett uppdrag att fostra och både elever och lärare skolas kontinuerligt i normer. ”Oavsett om dessa normer allmänt anses goda eller inte, får de effekter i form av nya normer och i känslor av delaktighet, gemenskap eller utanförskap” (a.a., s. 30). Enligt Thornberg (2013) tillägnar sig individer värden, attityder och normer och utvecklar dessa ”i det sociala samspelet i olika grupper, vilket innebär att de också kan skilja sig åt från grupp till grupp” (s. 16). De synliggjorda normerna [Fl. 1:4] i föreliggande studie antas styra och påverka elever som aktörer i

²⁸ Den process som avses är studiens förbättringsarbete (aktionsforskningsprocessen) som kan följas via fyra problemformuleringar [Fl. 1:3,1:17,2:21,3:4] som kronologiskt redovisas i ett flödesschema (se bilaga 1). Problemformuleringarna återfinns i bilaga 3.

ett ”tvingande system”²⁹. De fungerar som riktninggivare för vad elever själva upplever att de kan respektive inte kan göra. Normerna antas gynna vissa elever och begränsa andra i en skolklasskontext. Normer antas också påverka och styra hur lärare i studien resonerar och agerar. Normerna fungerar även här som riktninggivare. Vissa lärare kan gynnas av normerna medan andra kan begränsas. Jag studerar således normer både ur elevers och lärares perspektiv. Elevers synliggjorda normer studeras på två nivåer – grupp- samt skolklassnivå. Det handlar om gällande och dominerande normer som kan prägla klassens sociala samvaro genom att alla har att förhålla sig till dessa och att normerna skapar ramar för vad som är eller icke är önskvärt, accepterat och tillåtet. Det handlar också om gruppnormer som elever inom en kamratgrupp antas styras och påverkas av.

I föreliggande studie studeras sociala normer och normbegreppet fyller här två funktioner – dels (1) för att *synliggöra* och dels (2) för att *dekonstruera* gällande elevnormer. Synliggjorda normer betraktas som sociala normer i betydelse att de antas styra och påverka elevers sociala samvaro vilken jag studerar som skolklasskontext. Orlenius och Bigsten (2013) skiljer på etiska normer och sociala normer. Etiska normer föreskriver hur man bör handla och är kopplade till grundläggande etiska principer och värden. Föreskrifterna är ofta oskrivna, informella och för givet tagna. Sociala normer å andra sidan är kopplade till sociala konventioner och förväntningar om individer. Enligt Martinsson och Reimers kan normer i skolan betraktas antingen som ”problematiske eller [något] som man vill främja” (2008, s. 27). Författarna talar om normer som begränsande eller möjliggörande. Normer som begränsar oss kan delvis ses som något som ”förhindrar individen från att bli fri från att få vara precis som den hon upplever sig vara” (s. 18). När normer möjliggör oss kan vi

identifiera oss med dessa positioner och igenom denna identifiering få en förställning om vilka vi är eller ska vara [...] När vi inte känner igen oss i normerna, inte upplever att vi blir erkända eller sedda genom dem, kan detta förstås som ett slags våld, ett exkluderande. (a.a., s. 18-19)

För att vidare redogöra för normbegreppet utgår jag i följande stycke från Thornberg (2013). Normer fungerar sammanhållande för en grupp och samordnar beteendet hos dess medlemmar för att gruppen ska kunna full-

²⁹ Detta redovisas under rubriken 3.2 *Skolklassen som ett ”tvingande system” - ett administrativt och ett informellt socialt system.*

följa sin uppgift och nå målen. De definierar även gruppmedlemmarnas roller samt relationen till varandra och till andra grupper (Pennington et al. 1999; Hogg & Vaughan 2011). Enligt Rupert Brown (2004) hjälper normer gruppen att nå uppsatta mål ”once a group develops a clearly defined goal inevitably norms encouraging goal-facilitative actions and discouraging inhibitory behaviours will emerge” (s. 60). Normerna kan även stärka eller upprätthålla identiteten hos gruppen (a.a.).

Normer kan således ha tillkommit i syfte att förenkla människors samvaro men även fungera så att de skiljer människor åt när det gäller status, roller, resurser och makt (Angelöw & Jonsson, 2000). Eftersom normer och värden kan diskuteras och problematiseras vad gäller status, rollfördelning och makt behöver de alltid kunna granskas kritiskt och även förändras. I linje med detta sker i min studie en dekonstruktion av elevers dominerande normer i ett förbättringsarbete. Sådana normer “describes what group members should do or not should do to be socially acceptable (Borich & Tombari 1997, s. 263). Genom normer lär sig elever ”mer långsiktiga sätt att tänka om sig själva och om världen. Normer erbjuder ett sätt att leva och förhålla sig till sig själv, andra och omvärlden” (Thornberg 2013, s. 28).

Philip Jackson (1968/1990) kallar normer och oreflekterade effekter de kan ha på elever för den dolda läroplanen. En del normer i klassrummet som generellt sett handlar om det sociala samspelet i stort, delas också av samhället. I varje klassrum kan vi vanligtvis även hitta andra klassrumsnormer som är utmärkande för undervisningssituationen i allmänhet. En tredje grupp av klassrumsnormer är typiska för den skola eller för den grupp som individerna tillhör (Aspelin 2003). Således skulle man enligt Thornberg (2013) kunna göra en indelning av klassrumsnormer på följande sätt: (a) generella samhällsnormer, (b) generella klassrumsnormer (normer som är typiska för skolor i allmänhet), och (c) lokala klassrumsnormer (normer som är typiska för den specifika skolan eller det specifika klassrummet).

Det är viktigt att skilja mellan uttalade och formella klassrumsregler och de normer som elever och lärare lever efter i den dagliga praktiken (s. 29). Thornberg refererar till Bosse Angelöw och Thom Jonsson (2000) när han talar om att normer kan vara *formella*³⁰ eller *informella* där formella normer är nedskrivna eller klart uttalade och även kallas regler. Outtalade, icke

³⁰ Exempel på formella normer kan vara regler som skolan i början av varje läsår går igenom med eleverna och som handlar om vad man får och inte får göra i klassrummet och på skolgården.

nedskrivna normer för det vardagliga livet kallas informella normer. Dessa diskuteras för det mesta inte av personerna som följer dem, utan är underförstådda och självklara för var och en. De styr det dagliga sociala livet och handlingar som individerna gör utan att dessa funderar på dem (Angelöw & Jonsson 2000).

De informella normerna styr i hög grad hur gruppmedlemmarna betar sig i olika situationer och därför är det av vikt för lärare att uppmärksamma dessa och inte oreflekterat lita på formellt beslutade regler. I den här studien synliggörs elevers gällande (informella) normer i skolklassen för att i ett förbättringsarbete kunna dekonstrueras i syfte att uppnå en nolltolerans mot all form av kränkande behandling. Gruppnormer är de uttalade eller outtalade dvs. formella eller informella normer som reglerar eller styr livet i en grupp (Hempel 1999). De avgör således vad som är önskvärda och acceptabla eller icke önskvärda och oacceptabla beteenden i en kamratgrupp.

Som nämnts tidigare betraktas skolklassens dominerande normer i denna studie som outtalade eller informella. Gruppnormerna betraktas också som outtalade eller informella. Normer på dessa två nivåer anses ha en sensitiv karaktär genom att de ändras under aktionsforskningsprocessens gång. Elevernas normer såsom de beskrivs ovan kan således betraktas som outtalade, informella normer enligt Anders Hempel, på två nivåer. Lärarnas dominerande normer betraktas också som outtalade eller informella normer. Det som uttrycks i Lgr 11, 2.1 (Skolverket 2011c) under Normer och värden betraktas slutligen som uttalade/formella normer enligt Hempel (1999). Elevers- och lärares synliggjorda normer fungerar som analysverktyg i kapitel 6-8.

För att få en rörelse i form av en process som har som mål att förbättra elevers sociala samvaro i en skolklass är utgångspunkten hur Martinsson och Reimers (2008) använder normkritiska perspektiv i analyser av förhållanden i skolans värld och vardag. Det innebär att jag får en möjlighet att studera dekonstruktion av normer [Fl. 2:20,3:1,3:12]. Det handlar om att var och en som finns i skolklassen ställer sig frågan: vad är det som skjuts undan, förträngs och görs till onormalt, äckligt eller icke eftersträvansvärt? (a.a., s. 165). Utifrån Martinsson och Reimers resonemang kan följande fråga ställas: Vad görs till normer i skolklassen och hur styr dessa? Ovanstående frågor tas som utgångspunkt för att lärarna i studien ska kunna dekonstruera de gällande elevnormer (skolklassnivå) som synliggörs vid de individuella kartläggningarna [Fl. 1:4] med eleverna. Det implicerar dekonstruktion av dominerande normer men också rekonstruktion genom ett förbättringsarbete.